

ПРАВОВА ДОКТРИНА ЯК СТАТИЧНИЙ ЕЛЕМЕНТ РОМАНО-ГЕРМАНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СІМ'І: СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ

В сучасних умовах розвитку людства під впливом процесів глобалізації, особливого значення набули проблеми забезпечення і дотримання прав людини, створення загальноєвропейських і загальноосвітніх інституцій, процесів зближення різних правових систем та правових сімей, правова доктрина набуває дедалі вагомішого значення, в тому числі і як одне із джерел права, що особливо проявляється в правових системах, які належать до романо-германської правової сім'ї.

В сучасній юридичній літературі, зокрема і тій, що присвячена аналізу джерел романо-германського права, термін «доктрина» вживається у кількох значеннях:

- 1) як вчення або філософсько-правова теорія;
- 2) як думки вчених юристів з тих чи інших питань, які стосуються сутності і змісту різних юридичних актів, з питань правотворчості й правозастосування;
- 3) як наукові роботи найавторитетніших дослідників у галузі держави і права;
- 4) як коментарі різних кодексів або окремих законів [6, с. 349–350].

Юридична енциклопедія наводить таке визначення правової доктрини: правова доктрина – це сукупність (система) наук, знань про певне правове явище. За умови, що правова доктрина охоплює широкий спектр принципово важливих методологічних питань, вона може започаткувати розвиток відповідної теорії права, але здебільшого вона являє її складовий елемент [12, с. 275].

Д. Дождьов вказує на те, що доктрина є специфічним джерелом права, яке і в наш час існує у правових системах деяких країн та специфіка якого полягає в тому, що доктрина являє собою не результат практичної діяльності органів держави або певних людських співтовариств, виражений у нормативно-правових актах, договорах, судових рішеннях і звичаях, а обґрунтовані та розроблені вченими-юристами положення, конструкції, ідеї, принципи та судження з проблем права, яким притаманні властивості регулятора суспільних відносин. Наприклад, давньоримськими юристами як джерело права визнавалися відповіді знавців права у вигляді суджень і думок, яким було дозволено створювати право [4, с. 91].

З урахуванням вказаних ознак можна зробити висновок, що правова доктрина як сукупність ідей, поглядів та думок про право та його місце в соціальній системі є статичним елементом у структурі правової системи, оскільки ці ідеї, концепції та положення мають інформаційний характер, відображають ідеальну модель або зразок права та пов'язаних з ним юридичних явищ, які тільки за умови їх відповідного використання та застосування можуть дати бажаний для суспільства ефект.

У зв'язку із цим у літературі справедливо зазначається, що тільки використання доктрини дає можливість орієнтувати юридичну діяльність на прогресивний розвиток права і держави, тобто на істинну необхідність [8, с. 38].

На сьогодні в країнах романо-германської правової сім'ї застосування доктрини має прояв, насамперед, у таких випадках:

- 1) на етапі розробки та прийняття законопроектів, коли соціальні інтереси виявляються у правових концепціях та ідеях і, таким чином, впливають на процес правотворчості та правову систему в цілому;
- 2) за наявності істотних прогалин у праві;
- 3) при вирішенні конкретних питань, коли судді вживають формулу «відповідно до усталеної в науковій літературі думки» тощо [1, с. 60].

Виходячи із більш загального підходу, Н. Пархоменко звертає увагу на те, що правова доктрина характеризує юридичне мислення та праворозуміння, є віддзеркаленням правових поглядів представників юридичної науки [7, с. 89].

На формування системи права та структуру правової норми в правових системах романо-германського типу вплинула теорія природного права (XVII–XVIII ст.ст.), а з утвердженням буржуазних відносин у другій половині XIX ст. – доктрина юридичного позитивізму.

Завдяки теорії природного права була дана якісна оцінка діючого права, диференційовано

право і закон, висунуто вимогу необхідності забезпечення відповідності позитивного права вищому розуму, справедливості та суспільному інтересу, підкреслена роль законодавства в правовій системі. Поряд із розвитком приватного права, що засноване на реципійованому римському цивільному праві, закладені конституційні основи публічного права. Водночас, були зроблені перші кроки в кодифікації законодавства, результати якої сприяли створенню бази для заміни теорії природного права наступною доктриною – юридичним позитивізмом [9, с. 148–149].

Відповідно до доктрини юридичного позитивізму закон, який розуміється як сукупність правових норм, розглядався як право. Оскільки закон і право ототожнювалися, творцем права оголошувалася держава. Наприклад, німецький юрист К. Бергбом стверджував, що єдиним реальним правом є те, що виражене в законі, а поза законом немає жодного іншого права [5, с. 418]. У зв'язку із цим концепція юридичного позитивізму отримала ще назву етатичного (державницького) позитивізму. Головним елементом правової системи розглядалося законодавство як система нормативно-правових актів.

У ХХ ст., особливо після Другої світової війни, позитивістська доктрина зазнала змін під впливом відродженої теорії природного права. Прихильники юридичного позитивізму відмовилися від формально-догматичного розуміння закону, почали дедалі більше визнавати творчу роль суддів і, таким чином, відбулося зближення позитивістської та природно-правової теорій.

Однак, загальна висока значущість правової доктрини як джерела права зменшилася у ХІХ ст. Саме тоді вона стала розглядатися як вторинне, допоміжне джерело права, яке застосовується, як правило, у правотворчій та правозастосовній (правореалізаційній) діяльності – особливо у разі прогалин у праві або законодавстві [9, с. 149–150].

Сьогодні доктрина не визначається джерелом права у формально-юридичному значенні, а розглядається лише як вторинне джерело, що фактично впливає на право. Як зазначалося, доктрина впливає не тільки на правозастосовну діяльність і на тлумачення чинного права, а й на законотворчість. На думку німецького професора Л. Еннексеруса, це пояснюється тим високим завданням, яке стоїть перед юридичною наукою – прокладати шлях до законодавства [11, с. 154].

Вплив доктрини на законотворчість обмежується трьома основними напрямками:

- доктрина створює тезаурус (словник) правових понять, якими користується законодавець, а також юристи;
- законодавці звертаються до доктрини при підготовці й обговоренні проектів законів та інших нормативних актів;
- законодавець часто лише виражає ті тенденції, що усталилися в доктрині, і сприймає підготовлені нею пропозиції [3, с. 106].

В сучасній юридичній літературі основними причинами, які зумовлюють значний вплив доктрини на правотворчу та правозастосовну (правореалізаційну) діяльність, називають такі:

- доктрина допомагає розробці понятійно-категоріального апарату юридичної науки, її методології, якими користується законодавець;
- при створенні нормативно-правового акта законодавець керується науково-доктринальним підходом до розуміння права, тлумачення правової держави та інших правових категорій;
- за допомогою доктрини виробляється багато принципів, а також правові норми. Водночас правова норма слугує проміжною ланкою між загальними принципами права та практичним вирішенням справи;
- при тлумаченні норм права правозастосовувач звертається за допомогою коментаря до кодексу, який має доктринально-професійний характер, особливо коли необхідно подолати прогалини і колізії в праві або законодавстві;
- доктринальні твори в ряді випадків є не чим іншим, як викладом судової практики [9, с. 150–151].

Коли доктрина впливає на законодавця, вона виступає як непряме джерело права, а коли законодавець фіксує в нормах права досягнення науки, можна говорити про прямий вплив доктрини на прийняття закону [2, с. 12]. Наприклад, закріплення в Конституції України положення про найвищу цінність прав і свобод людини є свідченням закріплення основного положення природно-правової доктрини.

Характеризуючи вплив доктрини на правозастосування, компаративісти підкреслюють, що для суддів континентального права цілком природним є звернення у процесі судових розглядів до думки інших юристів, особливо до думки вчених. Як зауважують німецькі юристи, суддя не відкине з легким серцем те, що усіма визнається правильним [11, с. 154]. Тому не випадково, що значний авторитет серед юристів романо-германського права має доктринальне тлумачення законів.

Доктринальне тлумачення являє собою наукове роз'яснення нормативно-правових актів, змісту та цілей правових норм, які з'являються внаслідок теоретичних пошуків та наукового аналізу права. Його сила полягає не у формальній обов'язковості, а в переконливості, в авторитеті і високій кваліфікації осіб, які здійснюють таке тлумачення.

Найяскравіше вплив доктрини на правозастосовний процес помітний у тих випадках, коли суди під час розгляду справи стикаються з нетиповими ситуаціями. До таких ситуацій, зокрема, належать випадки, за яких відносини, що розглядаються, або взагалі не врегульовані нормами права, або ж вони регулюються за допомогою не зовсім зрозумілих, нерідко суперечливих норм. Прагнучи подолати прогалини і колізії в праві, суддя у країнах романо-германської правової сім'ї обов'язково звернеться до доктрини. У цих випадках сприйняття суддею притаманного доктрині творчого підходу до права є особливо необхідним. Доктрина допомагає встановлювати аналогічну норму права, доводити схожість життєвих ситуацій, висувати гіпотези субсидіарного застосування права, визначати загальні засади, принципи права, придатні для тлумачення волі законодавця [10, с. 125].

Проте, було б неправильно перебільшувати роль правової доктрини як юридичного джерела права, а тим більше вважати його пріоритетним джерелом. Вплив доктрини є безумовним, але вона має субсидіарний або допоміжний характер щодо головного джерела романо-германського права – закону.

Список літератури:

1. Гордимов А. В. Місце і роль доктрини у загальній системі джерел права / А. В. Гордимов // Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – Вип. 43. – С. 57–63.
2. Гранат Н. Л. Источники права / Н. Л. Гранат // Юрист. – 1998. – № 9. – С. 6–12.
3. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози; [пер. с франц.]. – М.: Международные отношения, 1996. – 399 с.
4. Дождев Д. В. Римское частное право: [учебник] / Д. В. Дождев; [под ред. В. С. Нерсесянца]. – М.: ИНФРА-М, 1996. – 706 с.
5. История политических и правовых учений. Домарксистский период: [учебник] / [под. ред. О. Э. Лейста]. – М.: Юрид. лит., 1991. – 528 с.
6. Марченко М. Н. Сравнительное правоведение: Общая часть / М. Н. Марченко. – М.: Зерцало, 2001. – 560 с.
7. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: [монографія] / Н. М. Пархоменко. – К.: Юрид. думка, 2008. – 336 с.
8. Порівняльне правознавство (правові системи світу): [монографія] / [за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко]. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – 488 с.
9. Скакун О. Ф. Общее сравнительное правоведение: Основные типы (семьи) правовых систем мира: [учебник для студ. вузов] / О. Ф. Скакун. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 464 с.
10. Хабриева Т. Я. Толкование Конституции Российской Федерации: теория и практика / Т. Я. Хабриева. – М.: Юристъ, 1998. – 245 с.
11. Эннексерус Л. Курс Германского гражданского права / Л. Эннексерус; [пер. с немец. К. А. Граве]. – М.: Изд-во иностранной лит., 1949. – 436 с.
12. Юридична енциклопедія: в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 2: Д–Й. – 1998. – 744 с.

Сунегін С. О. Правова доктрина як статичний елемент романо-германської правової сім'ї: сутність та значення

В статті розглядається сутність та значення правової доктрини як статичного елемента романо-германської правової сім'ї. Підкреслюється, що статичний характер правової доктрини впливає з того, що вона відображає певну модель права та пов'язаних з нею юридичних явищ, яка тільки за умови її використання може дати бажаний для суспільства результат. Також акцентується увага на тому, що в сучасних умовах правова доктрина має субсидіарний або допоміжний характер щодо головного джерела романо-германського права – закону.

Ключові слова: правова доктрина, романо-германська правова сім'я, статичний елемент правової системи, джерело права, доктрина природного права, доктрина юридичного позитивізму.

Сунегін С. А. Правовая доктрина как статический элемент романо-германской правовой семьи: сущность и значение

В статье рассматривается сущность и значение правовой доктрины как статического элемента романо-германской правовой семьи. Подчеркивается, что статический характер правовой доктрины следует из того, что она отображает определённую модель права и связанных с ней юридических явлений, которая

только при условии её использования может дать желаемый результат для общества. Также акцентируется внимание на том, что в современных условиях правовая доктрина имеет субсидиарный или вспомогательный характер по отношению к главному источнику романо-германского права – закону.

Ключевые слова: правовая доктрина, романо-германская правовая семья, статический элемент правовой системы, источник права, доктрина природного права, доктрина юридического позитивизма.

Sunegin S. Law doctrine as the static element of Romano-German legal family: essence and meaning

In the article essence and value of legal doctrine are examined as a static element of romano-german legal family. It is underlined that static character of legal doctrine ensues from that it represents the certain model of right and legal phenomena related to it, which only on condition of its use can give the desired result for society. Also, attention is accented on that in modern terms a legal doctrine has subsidiary or auxiliary character in relation to the main source of romano-german right – law.

Key words: law doctrine, Romano-German legal family, static element of legal system, source of law, natural law doctrine, doctrine of juridical positivism.